

BİR ŞEHİR İKİ DEVLET: OSMANLI VE SAFEVİ KISKACINDA BAĞDAT (XVI-XVII. YÜZYILLAR)

Hemn Mohammed QADİR*

Öz

Bağdat, iktisadi, siyasi, askeri, coğrafya ve dinî açıdan Osmanlılar ve Safeviler tarafından oldukça önemli bir merkezdi. Bu önemin sebebiyle Osmanlı ve Safeviler arasında XVI. yüzyılın başlarında başlayan fiili mücadele XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Bu mücadelede, üstünlüğü sağlamak isteyen her iki devlet için Bağdat'ın kontrol altına alınması birinci gayeydi. 16. ve 17. Yüzyıllarda ekonomik sıkıntılar yaşayan her iki devlet için de, Bağdat'ı ve ticaret yollarını kontrol altına almak ve dolayısıyla ekonomik bakımdan başat güç haline gelmek anlamına geliyordu. Siyasi ve askeri yönden ise, Bağdat'ın kontrolü demek, rakip devletin tehdit edilmesi ve askeri üstünlüğün artması demektir. Dinî yönden ise, Bağdat'ta hem Sünni hem de Şii mezhebinden büyük âlimlerin türbeleri bulunmaktaydı. Sünni âleminin lideri olan Osmanlı padişahları ve Şii âleminin lideri olan Safevi şahları, ideolojik üstünlük için bölgeyi önemsiyorlardı. Bundan dolayı Bağdat her iki devlet arasında asırlar süren bir mücadeleye sahne oldu, şehir ve ahali Osmanlı-Safevi çatışmalarından dolayı zarar gördü. Literatür tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın amacı stratejik, siyasi, dinî ve iktisadi yönden Osmanlılar ve Safeviler açısından Bağdat'ın önemini göstermek ve bu kapsamda değerlendirme yapabilmektir. Günümüzde, dahi bölgede kaos ve kargaşanın hakim olması ve bunun analiz edebilmesi, bölgenin tarihi öneminin iyi irdelenmesinden geçmektedir. Bu anlamda yapılan çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Bağdat, Osmanlı, Safevi, İktisat, Din, Coğrafya

A TWO- STATES CITY: BAGHDAD IN THE GRIP OF THE OTTOMANS AND SAFAVIDS IN (16th AND 17th CENTURIES)

* Hemn Mohammed QADİR, Selçuk Üniversitesi/ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleymaniye/İRAK.
hemnhistory@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-1923-3280
Makalenin Gönderilme Tarihi: 23.01.2019
Makalenin Kabul Tarihi: 09.03.2019
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.03.2019
Makalenin Türü: Araştırma

Abstract

Baghdad was an important and indispensable center for the Ottomans and Safavid, in terms of economic, political, military, geographical, and religious sphere of influence. The economic, political, military and religious struggle started between Ottoman and Safavid in the 16th Century and persisted during 17th century. Geographically, it was very significant to control Baghdad for both states claiming supremacy in this struggle. For these states, due to financial and economic problems suffered in the 16th and 17th centuries, Baghdad meant controlling strategic trade routes. Assuming influence in Baghdad provides an opportunity to control politics and military which in turn helped in dominating Iraq, a threat to rival-enemy competitors and ease military campaigns during war. Religiously, Baghdad was of great value to both states in terms of economic and politics due to the spiritual sites such as tombs of revered saints belonging to Sunni and Shiite Moslems represented by the Ottoman's sultan and Safavid's shah respectively. For these reasons, the rivalry among these states over control of Baghdad witnessed unbearable suffering and calamity on the people of Baghdad and the entire region over centuries. The study seeks through critical examination of secondary literature to demonstrate the importance of Baghdad within the context of aspects of Ottoman and Safavid space in terms of strategic, political, religious and economic. Thus, it is worthy of study judging by today's regional turbulence, anarchy and chaos dominated in the region. This highlights, the historical importance of region emphasizing the relevance of the study.

Keywords

Baghdad, Ottoman, Safavid, Economics, Religion, Geography

GİRİŞ

Abbasi hilafetinin başkenti ve İslâm dünyasının önemli tarih, ilim, kültür, siyaset ve ticaret merkezlerinden olan Bağdat, İslâm öncesi dönemde Sassnilerin idaresinde küçük bir yerleşim yeri konumundaydı. Abbasi Halifesi el-Mansur zamanında, Abbasi halifeliği için yeni bir merkez inşası gündeme geldi ve Bağdat'ın iklimi, doğal şartları, stratejik ve coğrafi konumu itibarıyla uygun bir merkez olduğuna karar verildi ve H.145-149 (M.762-766) yılları arasında Bağdat kuruldu.¹ 1534-1917 arası Osmanlıların ve kısa bir süre 1623-1638 arasında da Safeviler'in egemenliği altında kalan şehir, XVI.ve XVII. yüzyıllarda yükselme dönemlerini yaşayan iki devletin mücadelesine sahne olmuştur.² Tarihi önemi ve ticari bir merkez olması, suyollarıyla Basra Körfezi'ne bağlanması, pek çok İslam âliminin türbesinin burada yer alınması ve iki devletin sınırında bulunması sebebiyle, hem Osmanlılar açısından hem de Safeviler açısından bu şehrin elde tutulması oldukça önemliydi.³ Osmanlılar ile Safeviler arasındaki savaşların, Irak'ta (Musul-Bağdat) yoğunlaşması ve Bağdat'ın her iki devlet arasında çatışmalara sahne olması dikkat çekicidir.⁴

Söz konusu bölgede bugün dahi, kargaşa ve kaos hakimdir. Bugünün sorunlarının anlaşılması ve çözülebilmesi için tarihsel sürecin ve arka planın bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışma ile Bağdat'ın her iki devlet açısından önemi, sebepleri ve nasıl mücadele alanına dönüştüğü irdelenecektir. Çalışmanın amacı; Bağdat'ın stratejik, siyasi, dinî ve iktisadi bakımdan Osmanlılar ve Safeviler için önemini öne çıkarmak ve konuya ilişkin bir değerlendirme yapmaktır.

İOSMANLILAR VE SAFEVİLER İÇİN BAĞDAT'IN ÖNEMİ

Bağdat, Dicle Nehri tarafında, 42°-21' doğu meridyenleri ve 33°-19' kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. 762-766 yılları arasında Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansur tarafından Abbasîlerin başkenti olarak kurulmuştur.⁵ Bağdat eyaletinin, doğusunda İran, güneydoğusunda Basra, kuzeyinde Musul eyaleti bulunmaktaydı.⁶ Doğu dünyasının uygarlık beşiği mahiyetindeki bu muntıka, bir medeniyet ocağı, ticaret merkezi ve önemli ticari yolların birleştiği noktayı oluşturmaktaydı.⁷

¹ Yüksel, 2010: 7.

² Can -Gülpinar, 2010: 209.

³ Kılıç, 2001: 177.

⁴ Keveserâni, 1992: 73-76.

⁵ Murtazâ, 2003: 73; Kılıç, 2011: 49.

⁶ Sami, 1308: 1326; Neccâr, 1991: 92.

⁷ Kılıç, 2011: 50.

Bağdat ismi, Farsça kökenli bir kelime olup, İslam öncesi döneme ait yöredeki eski yerleşim alanlarıyla ilgilidir. Bu kelimenin “Bağ” ve “Dad” şeklinde söylendiği de, bilinmektedir.⁸ Ancak, Hamurabi (M.Ö. 1792-1750) kanunlarında “*Bagdadu*” şehrinden bahsedilir ki, bu da var olan kalıbın, Farsçanın muhtemel tesirinden önce de mevcut olduğunu göstermektedir. Yaygın kanaate göre, kelime “Tanrı’nın ihsanı veya armağanı” anlamına gelmektedir.⁹ Halife el-Mansur ise kurduğu bu şehre, Kur’an-ı Kerim’de (el-En’am 6/127; Yunus10/25) “Cennet” manasında kullanılan Darü’s- Selâm kelimesinden ilham alarak, Medinetü’s-Selâm (Sulh şehri) adını vermektedir.¹⁰ Bu dönemde Bağdat, büyük bir kültür, bilim ve tercüme merkezi haline gelmiştir. Mutezile, Hanefi ve Hanbelî mezhepleri burada doğmuştur. Ayrıca Beytülhikme gibi önemli eserlerin çevrildiği tercüme merkezlerinin temeli de burada atılmıştır.¹¹ 56 yıllık zaman dilimi dışında (836-892), Abbasî hilafeti boyunca başkentlik yapan ve bir ilim başkenti haline gelen Bağdat, 1258 yılında Moğolların istilası sonucu ağır tahribata uğramıştır. Abbasîlerin yıkılışının ardından ise Bağdat, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi devletlerin yönetimi altına girmiştir.¹² 1508 yılında ise Safevi Devleti’nin hükümdarı Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti’ne son vererek Bağdat’ı ele geçirmiştir.¹³

Bağdat’ın 1508’de Safevilerin eline geçirmeleriyle birlikte Safevilerin Anadolu’da yaptıkları Şii propagandalar ve bu propagandalar sonucu çıkan isyanlarda artış yaşanmıştır. Bu durum, yönünü Avrupa’ya çevirmiş olan Osmanlı’yı rahatsız etmiş ve harekete geçirmiştir. Dönemin İslam dünyasının güçlü devletlerinden olan Osmanlılar ve Safeviler arasında 1514 yılında Çaldıran Savaşı’yla başlayan mücadele, 16. ve özellikle 17. yüzyılda şiddetlenmiş ve ciddi muharebelerin Bağdat’ta yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı ve Safevileri karşı karşıya getiren olayların başında ekonomik sebepler bulunmaktaydı. Her iki devlet başlangıçtan itibaren diğerinin uluslararası ticaretten elde edeceği kazancı baltalamak çabası içerisindeydi, yeri geldiğinde askerî politikalarını buna göre şekillendirmekteydi.¹⁴ Osmanlı-Safevi çatışmasını, sadece Şii- Sunni çatışması yönünden değerlendirmek doğru olmayacaktır. Çünkü, iki devlet arasındaki çatışma, stratejik, coğrafi, siyasi ve iktisadi pek çok sebebe dayanmaktaydı. Dini sebepler ise bu çatış-

⁸ Hamevî, 1986: 457; Cevâd, 1313: 182; Murtazâ, 2003: 64-66.

⁹ Streck, 1979: 195; Obliye, 2009: 41; Ed-Dürî, 1991: 426.

¹⁰ Köprülü, 1940: 49; Ed-Dürî, 1991: 426.

¹¹ Ed-Dürî, 1991: 428; Dişçioğlu, 1989: 173; Streck, 1979: 198.

¹² Murteza, 2014: 20; Kılıç, 2011: 50; Streck, 1979: 197.

¹³ Uzunçarşılı, 1988: 261.

¹⁴ Küpeli, 2014: 69.

manın dışı yansıyan tarafıydı denilebilir.¹⁵ Nitekim, Bağdat Dicle Nehri yakınında kurulan şehir olmasından dolayı, nehir yoluyla Basra Körfezi'ne bağlanarak, su yolu ulaşımında önemli bir merkezdi ve bu özellikleri ile uluslararası ticaret merkezi haline geldiği söylenebilir.¹⁶ Bağdat, Ümit Burnu keşfedilmeden önce Uzakdoğu ile Ön Asya arasındaki önemli bir ticaret ve seyahat merkeziydi. Ayrıca Ön Asya'nın hatta Akdeniz limanlarının Hint Okyanusu'na açılmasını sağlayan kilit noktayı oluşturmaktaydı. Hindistan'dan ve Güney İran'dan, Irak-ı Arap'a, Arabistan'a, Mısır'a ve Doğu Akdeniz'e giden, aynı şekilde bu bölgelerden gelerek İran'a ve Hindistan'a ulaşan, kara ticaret yolu Bağdat eyaleti sınırları içinden geçmekteydi.¹⁷

Diğer taraftan Erzurum-Tebriz'den Musul'a, Bağdat'a, Basra'ya ve Arap Körfezi'ne ulaşan eksen ile Diyarbakır'dan başlayarak, Şam topraklarının Akdeniz'deki kıyıları olan Beyrut, Hayfa ve İskenderun'a kadar olan bölge önemli bir coğrafi konuma sahipti. Bağdat ve Musul gibi geçit noktalarının bir devletin elinde bulunması, iktisadi açıdan çok önemliydi. Bundan dolayı Ön Asya'nın kara ticaret yolunu ele geçirmek isteyen Osmanlı Devleti, Bağdat'a ayrı ehemmiyet vermiştir. Bağdat'ta el tezgâhları bulunmaktaydı. Ayrıca ipekli kumaşlar ve şalların ticareti yapılmaktaydı. Bu Ticari ve sanayii öneminden dolayı, Osmanlılar ve Safeviler açısından Bağdat elde tutulması gereken önemli bir merkezdi.¹⁸ Nitekim Osmanlılar, Anadolu'nun doğusundan başlayarak Irak ve Biladü'ş-Şam topraklarına nüfuz etmek isteyen Şah İsmail tehlikesi ortaya çıkınca, bu coğrafya üzerinde dikkatlerini toplamışlardır. Özellikle Safevilerin Irak tarafından ilerleyerek, 1508'de Bağdat'ı ele geçirmeleri, Osmanlıların savaş yönünü doğuya çevirmelerine yol açmıştır. Safevi tehlikesine karşı tedbir almak isteyen Sultan Selim, Tebriz'i ele geçirerek, Safevilerin Musul, Bağdat ve Anadolu'ya doğru genişlemesini engellemek amacıyla tampon bir bölge oluşturmuştur.¹⁹

1517-1519 yılları arasında Osmanlılar Mısır, Suriye ve Yemen toprakları ele geçirerek, Mekke'de hâkimiyetlerini sağlamışlardır. 1514'te Çaldıran savaşında ise, Safevi tehlikesi bir süre için bertaraf edilmiş, fakat tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır.²⁰ Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını güvence altına alabilmek, buradaki Safevi tehlikesini bertaraf ederek bölgeye tam hâkim olmasından geçmekteydi. Bölgenin stratejik önemini inceleyen araştırmacılar, Musul ve Erzurum'un Doğusundan, Anadolu'ya doğru ge-

¹⁵ Kevserâni, 1992:73-76.

¹⁶ Hizmetli, 2012: 36, 270.

¹⁷ Ünal, 2007: 25; Obliye, 2009: 75.

¹⁸ Ünal, 2007: 26.

¹⁹ Kevserâni, 1992: 76.

²⁰ Maksudoğlu, 1999: 151.

lebilecek saldırılarda ana girişler olduğunu tespit etmişlerdir.²¹ Diğer taraftan Irak-ı Arap topraklarının fethi ise Suriye ve Mısır'ın güvenliği açısından önemliydi. Ayrıca Kızıldeniz'den sonra Basra Körfezi'nin de ele geçirilmesi, Osmanlı donanmasının Hint Okyanusu'na yönelik faaliyetlerinde kolaylaştırıcı bir etki yaratacaktı. Yine bu bölgenin zaptıyla Diyarbakır'a ilave olarak, Musul, Kerkük ve Bağdat'ın müstahkem birer garnizon haline getirilmesi, gelecekte İran içlerine düzenlenecek seferleri kolaylaştıracaktı.²²

Nitekim Osmanlılar, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi ile Bağdat'ı ele geçirmiş ve böylece Tebriz'den gelen Erzurum ve Tokat üzerinden Bursa'ya uzanan "ipek yolu" ile Basra, Bağdat ve Halep'e uğrayan "baharat Yolu'na" hâkim olmuşlardır. Bu transit geçiş noktalarının sağlayacağı iktisadi getiriler, her iki devlet açısından da önemliydi.²³ Bağdat'ta dört ay kalan Kanuni Sultan Süleyman, bütün Irak-ı Arap'ı fethedip, araziye tahrir ettirmiştir. Bağdat ve havalisinde, tımar ve zeamet usullerini uygulamıştır. Bağdat beylerbeyliği teşkil edilerek, bu ticaret yolları emniyet altına alınmıştır. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 1555'de imzalanan Amasya barış antlaşmasıyla Bağdat, Kerkük, Musul, Basra, Erzurum, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmı resmen Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.²⁴

Böylece Bağdat'ın fethiyle birlikte Osmanlı hâkimiyeti, ilk defa Basra Körfezine dayanmış ve kısa sürede Körfez'in bütün batı ve kuzeybatı sahilleri Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. 1546 yılında Basra, Süveyş'ten sonra, Osmanlıların ikinci önemli deniz üssü haline gelmiştir.²⁵ Osmanlılar, Basra'yı egemenlikleri altına alarak Hint dünyasını ve Uzak-Doğu'yu Akdeniz'e bağlayan, asırlarca üzerlerinde baharat ve diğer birçok malların taşındığı Kızıldeniz ile Basra Körfezi'ni, faaliyet sahaları haline getirmişlerdir.²⁶ İrakeyn Seferi sonucunda bu ticaret yolunun kontrolünü ele geçiren Osmanlılar, ardından Hint Okyanusu'ndaki ticareti de denetim altına almak için, Portekizlilerle uzun yıllar sürecek bir mücadeleye girişmişlerdi. Osmanlıların bu bölgeye hâkim olması, coğrafi keşiflerden sonra Portekizlilerin kutsal mekânlar için oluşturduğu tehdidi önlediği gibi, Osmanlı'nın doğu ticaretinde bir asır daha etkin olmasını sağlamıştır.²⁷ 17. yüzyılda Os-

²¹ Kevserâni, 1992:73-76; Kılıç, 2011: 50.

²² Küpeli, 2010: 229.

²³ Özbaran, 1971: 51; Küpeli, 2014: 72, Küpeli, 2010: 229.

²⁴ Kılıç, 2001: 38-39,197.

²⁵ Öztuna, 1983: 117,178.

²⁶ Özbaran, 1971: 51.

²⁷ Özgül, 2016: 267; Küpeli, 2010: 229; İnalçık, 2000: 399.

manlı devleti Basra'yı imparatorluğun en zengin ticaret şehirleri arasında saymaktaydı²⁸.

16. ve 17. Yüzyıllarda Batı ülkelerinde sanayiinin hızlı gelişmesiyle beraber 17.yüzyılın ortalarına geldiğinde, ipek ticareti, "bir dizi ihtal malının en önemlisi" konumundaydı. Yeni ve sürekli büyüyen ipek piyasaları, ihtiyaç duydukları ham ipeği Osmanlı İmparatorluğu üzerinden İran'dan sağlıyordu. Başka bir deyişle, Avrupa'nın genişleyen ipek piyasası İran ve Osmanlı ekonomileri için önemli bir kaynak haline gelmişti²⁹. İran'ın ihraç ettiği ipeğin tamamının Avrupalı tüccarların eline Halep veya İzmir yoluyla geçtiği varsayıldığında Osmanlı topraklarından her yıl yaklaşık 180-200 ton arası ipek geçmiş oluyorduki, bununda Osmanlı Devleti'ne sağladığı kazanç oldukça yüksekti³⁰. Böylece Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan bu ticaret yolları, Safevileri Osmanlılarla mücadeleye sevk ediyordu. Çünkü İran'ın dış ticareti genel olarak Avrupa'da büyük şöhrete sahip ipek satışına dayanıyordu. İpek ticareti yapan kabileler şu yollardan geçiyordu:

- Irak ve Şam'dan geçen karayolu, buradan deniz yoluyla Avrupa'ya.
- Körfezin güneyindeki Hürmüz limanından Hint Okyanusuyla Hindistan veya Ümit Burnu yoluyla Avrupa'ya ulaşıyordu.
- Üçüncü yol ise Rus toprakları kanalıyla Avrupa'ya gidiyordu.

Osmanlı devleti direkt olarak, ilk iki yola hükmetme gücüne sahipti. Bundan dolayı Safeviler Irak bölgesine sahip olmak için fırsat kolluyorlardı³¹. 1514'te I.Selim'in İran'ı ekonomik ve malî bakımdan çökertmek amacıyla başvurduğu ambargo politikasını, Şah I.Abbas (1587-1629) İran açısından 1603-1629 döneminde denedi. Şah I.Abbas'ın planı önemli bir gelir kaynağı olan ipek yolunu Osmanlı topraklarından Hint Okyanusu'na kaydırmaktı. Şah I.Abbas'ın uyguladığı bu politikanın başlıca amaçlarından biri, sultanî İran ipeği üzerindeki gümrük vergilerinden sağladığı büyük gelirden yoksun bırakmaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için Avrupalılarla işbirliğinde bulundu³². Böylece stratejik öneme sahip bu bölge, her iki devlet arasında uluslararası ilişkiler, çıkarlar ve iktisadi hususlar bakımından bir çatışma alanı haline gelmiş oluyordu. 89 yıl Osmanlı idaresinde kalan Bağdat, Bekir Subaşı'nın³³ çıkardığı isyan üzerine 3 ay kadar süren bir muhasa-

²⁸ İnalçık, 2000: 414.

²⁹ İnalçık, 2000: 300.

³⁰ Küpeli, 2014: 76.

³¹ Kevserâni, 1992:76-77.

³² İnalçık, 2000: 302; Küpeli, 2014: 76.

³³ Bu sırada Bağdat, Yusuf Paşa'nın beylerbeyliği altında idare edilmekle birlikte gerçek nüfuz 12.000 civarındaki kul ve azabına ağalık eden Bekir Subaşı'nın elindeydi. Bekir Subaşı'nın günden güne artan gücü karşısında başta Yusuf Paşa ve azap askerlerinin yüzbaşı olan Kanber Mehmed Ağa olmak üzere kendisini bertaraf etmek isteyenler uygun bir anı kolluyorlardı. Bekir Subaşı'nın Bağdat dışında bir aşiretin isyanını bastırmaya gitmesini fırsat bilen Kanber Mehmed Ağa, onu şehre sokmamak ve oğlu Derviş Mehmed Ağa'yı öldürme teşebbüsü akim kalınca, iki taraf arasında şiddetli

ranın ardından, 12 Ocak 1624 yılında Şah I. Abbas'ın işgali ile on dört yıl İran hâkimiyetinde kalmıştır (1624-1638).³⁴ 1624'te Hindistan ile Doğu Akdeniz arasındaki transit ticaretin önemli merkezlerinden biri olan Bağdat'ın Safeviler tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı gümrük gelirlerini tehdit etmiş ve Osmanlıların harp ilan etmesine sebep olmuştur³⁵. Bağdat'ı ele geçiren Şah Abbas, 1626 yılında Hürmüz'den Bağdat, Basra ve Halep'e ulaşan ipek yolunun güvence altına alınması amacıyla, Halep'i alacağını duyurmuştur. Çünkü Halep ve Bağdat'a hükmeden Hint okyanusu ticaretinde de söz sahibi olabilirdi.³⁶

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, her iki devlet enflasyon sonucu ortaya çıkan ekonomik sorunlarını halletmek için ticari yollarını kontrol etmek çabasındaydılar. Anadolu'nun doğu sınırından Körfez'e kadar uzanan Halep- Musul- Bağdat ve Basra'dan geçen kara yollarını ve deniz geçitlerini elinde bulundurmak isteyen bu devletler, haliyle birbirleriyle mücadeleye girmektedir.³⁷ Osmanlılar, Bağdat'tan başka, Kerbela, Nefes, Kerkük gibi Bağdat Eyaleti'nin sınırları içinde bulunan bu yol ve şehirlerin sağladığı ticari ve iktisadi menfaatlerden, Safevilerin eline geçmesi ile birlikte itibaren mahrum kalmışlardı. Bağdat'ı Safevilerden geri almak ve bu geliri devlet bütçesine yeniden kazandırmak amacıyla,³⁸IV. Murad (1623-1638) döneminde iki defa sefer düzenlenmiştir. 1625 tarihinde Osmanlı kuvvetleri Sadrazam Hafız Ahmet Paşa kumandasında ve 1629 tarihinde Sadrazam Hüseyin Paşa vasıtasıyla iki defa Bağdat üzerine sefere çıkmış, fakat başarılı olamamışlardır.³⁹

Safeviler güneyde Bağdat'ı kendilerine üs yaparak, Mardin, Musul, Suriye ve Güney Basra'ya yaptıkları akınlarla, buraları devamlı baskı ve tehdit altında tutmuşlardır. Safeviler, Kerkük ve Şehrızor'u da zaptederek, Suriye ile Güneydoğu Anadolu'yu kolayca istila edebilir duruma gelmişlerdir. Ayrıca Safeviler, Van ve Diyarbakır'ı da tehdit etmeye başlamışlar ve buraları da işgal edeceklerinin sinyallerini vermeye başlamışlardır. Bu tehlikeyi bertaraf etmek, iktisadi, dini ve ictimâî huzuru temin etmek, yeniden Bağdat'ın alınmasıyla mümkün olabilirdi.⁴⁰

---

bir şehir savaşına başlamıştır. İç kalenin kuşatma sırasında, kale mazgallarında vurulup ağır yaralanan Yusuf Paşa'nın ölümü ve askerlerinin teslim olmaları üzerine, Bekir Subaşı Bağdat ve çevresini de hakimiyeti altına almıştır. Daha sonra uydurma valilik emri okutarak Bağdat'ın hükümet tarafından kendisine tevch edildiğini ilan etmiştir (1623). Bkz: Naima, 1280; Küpeli, 2014.

³⁴ Baysun, 1979: 206.

³⁵ Küpeli, 2014: 84.

³⁶ Kevserâni, 1992: 78.

³⁷ Kevserâni, 1992: 79.

³⁸ Ünal, 2007: 26.

³⁹ Kılıç, 2001: 89.

⁴⁰ Ünal, 2007: 39-40.

Bütün bu sebeplerden dolayı Sultan IV. Murad, 1638'de Bağdat üzerine yürüdü ve uzun bir kuşatmanın ardından 14 yıl, 11 ay, 13 günden beri Safevilerin elinde bulunan Bağdat'ı yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına aldı.⁴¹ Sonrasında ise 17 Mayıs 1639'da Osmanlı ve Safevi Devleti arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Bağdat, 1. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Bu antlaşma, Osmanlılar ve Safeviler arasında uzun bir süre barış ortamının sağlanmasına vesile olmuştur. Ayrıca İran ipeğinin Osmanlı pazarlarına yeniden akmasını sağladı⁴². Sultan IV. Murad'a, "Revan ve Bağdat fatihi" unvanı verilerek, Bağdat'ın fethinin ölümsüzleştirilmesi için Topkapı Sarayında Bağdat köşkü yaptırılmıştır. Siyasî, askerî ve iktisadî öneminin dışında Bağdat, Sünnî ve Şii Müslümanlar için dinî bakımdan da büyük bir ehemmiyete sahipti. Bu bölgeye sahip olan devlet açısından burası önemli bir propaganda aracıydı.⁴³

Nitekim Osmanlı padişahları, Halife olunca, kendilerini Abbasi Halifelerinin varisi olarak kabul ettiler. Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'den sonra ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'dan itibaren, Abbasi Halifelerinin mülkü üzerinde (*Varis-i Halife*) hak iddiasında bulunmaya başladılar.⁴⁴ Bu açıdan Sünnî İslam'ın hamisi Osmanlı Devleti için bu toprakları elinde bulundurmamak Müslüman dünyası üzerinde de otorite kurabilmek anlamına geliyordu.⁴⁵ Yani, "*Hadimü'l-Haremeyinü's Şerifeyn*" lakabını taşıyan Osmanlı padişahları için Bağdat, siyasî ve iktisadî açıdan olduğu kadar dinî ve ideolojik açıdan da büyük öneme sahipti.

Osmanlı padişahları, Mekke ve Medine'yi elde tutmayı hilafetin şartlarından biri saydıkları gibi bu sıfat onlara, aynı zamanda Bağdat'ı da elde tutmak, haç yollarını Sünnilere açmak, yolları emniyet altına almak gibi görevlerde yüklemektedir.⁴⁶ İran şahlarının da Bağdat'ı ele geçirme adına dini bakımdan mühim nedenleri vardı. Örneğin, Bağdat'ta, İmam Musa Kâzım⁴⁷'in mezarının bulunması, Kerbela ve Necef gibi en kutsal Şii mahallerinin burada olması, Hazret-i Hüseyin'le Hazret-i Ali'nin mezarlarını içinde bulundurması Şiiler açısından Bağdat'ı dini önemi yüksek bir yer haline getiriyordu. Ayrıca İran hacıları, Hacca gidiş ve dönüşlerinde Kerbela ve Necef'i ziyaret etmeleri gerekiyordu.⁴⁸

41 Halife, 1986: 18; Topçular: 2003: 1103; Solak Zade: 1989: 550.

42 Küpeli, 2014: 87.

43 Küpeli, 2010: 229.

44 Ünal, 2007: 29.

45 Küpeli, 2010: 229.

46 Ünal, 2007: 30-31.

47 İmam Musa Kâzım ise Hz. Ali de dâhil olmak üzere 12 imam'ın yedincisidir. Babası altıncı imam olan Cafer-i Sadık'tır. H.128 yılında Medine'de doğmuş. H. 183 yılında Abbasi halifesi Harun el-Reşid'in emriyle Bağdad'da atıldığı zindanda öldürmüştür. Bkz: Gorani, 2010.

48 Öztuna, 1996: 45.

Bu hal her iki devlet arasında ihtilafların başlıca konusu olmasına yol açıyordu. Böylece Bağdat, Osmanlıların eline geçince Safeviler, Safevilerin eline geçince Osmanlılar Bağdat'ı geri almak için zaman ve fırsat kolluyorlardı⁴⁹. 1508'de Safevi ordusu Bağdat'a girince, Şah İsmail'in emri üzerine Ebû Hanife ve Abdülkadir-i Geylânî türbeleri başta olmak üzere, Sünnilere ait pek çok türbe tahrip edilmiş ve Bağdat halkının büyük bir kısmı ile bazı âlimler öldürülmüştür. Buna karşılık Şah İsmail, İmam Musa Kâzım için bir türbe yaptırmıştır.⁵⁰ 1534'te Bağdat, Osmanlı hâkimiyeti altına girince Kanuni Sultan Süleyman, önce Hanefi mezhebinin kurucusu İmamı Azam Ebû Hanife'nin kabrini ziyaret edip, çiniler ile süslü bir türbe ve cami yapılmasını emretmiştir. Daha sonra İmam Mûsâ Kâzım'ın ve Abdulkadir Geylânî'nin türbelerini ziyaret ederek, kubbelerini ve diğer onarımlarını yaptırarak hem Sünnilerin hem de Şiilerin gönüllerini kazanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Küfe, Kerbela, Necef gibi yerleri, Ehl-i Beyti'n makamlarını ziyaret etmiş ve gerekli onarımların yapılması emrini vermiştir.⁵¹

11 Ocak 1624'te Bağdat, Safevilerin eline geçince Şah tarafından Bağdat'taki Sünniler ve aynı zamanda Bağdat kadısı, büyük camii hatibi ve şeyhi işkence ile öldürülmüş, İmam-ı azam Ebû Hanife ve Abdülkadir Geylânî türbeleri önce soyulmuş daha sonra yıkılmıştır.⁵² Görüleceği üzere, gerek Şah İsmail gerekse Şah Abbas dönemlerinde Sünnilere ait kutsal değerler tahribata uğramış ve hiçbir şekilde saygı gösterilmemiştir.⁵³ Osmanlı hâkimiyetinde oldukları dönemlerde ise, Şiilerin tahrip ettiği yerler yeniden onarılmıştır. Nitekim Sultan IV. Murad'ın hâkimiyeti döneminde de bu şekilde hareket edilmiştir. Öncelikle İmam-ı Azam ve Abdulkadir Geylânî türbelerinin tamiri emredilmiş, ardından türbeler altın ve gümüş kandillerle süslenmiştir. Sandıklar üzerine yeşil çuhalar, değerli işlemler konulmuştur.⁵⁴

Ayrıca Padişah İstanbul'a dönüşünde Diyarbakır kuyumcularının maharetleri bilindiğinden İmam-ı Azam türbesi için gümüşten kapılar, pencereleler, kandillerle başkaca süsleme eşyaları ısmarlamıştır.⁵⁵ Fethi takip eden günlerde Bağdat'taki İç kalenin barut mahzeninde infilak vuku bularak, İç Kalenin hisarı ve birkaç yüz Osmanlı askerine ölümüne sebep oldu. Bu infilâka kızılbaşların sebep olduğuna hamledildiğinden Sultan IV. Murad'ın

⁴⁹ Ünal, 2007: 31-32.

⁵⁰ Ed-Dûn, 1991: 433; Kılıç, 2011: 51; Ahmed 1983: 565.

⁵¹ Peçevi, 1969: 101; Uzunçarşılı, 1988: 352; Kılıç, 2011: 52.

⁵² Kâtip Çelebi, 1286: 49-50; Naima, 1280: 289-290.

⁵³ Ünal, 2007: 30-31.

⁵⁴ Kâtip Çelebi, 1286: 205; Naima, 1280: 378-383; Topçular, 2003: 1104-1109; Hammer, 1984: 221; Cezar, 2011: 1946; El-Ravî, 2012: 53.

⁵⁵ Kâtip Çelebi, 1286: 206; Naima, 1280: 383; Topçular, 2003: 1110; Hammer, 1984: 221.

emriyle Bağdat'taki 2-3 yüz Şii tevkif edilip öldürüldü⁵⁶ ve şehrin Şii halkında bir kısmı çeşitli yerlere gönderilip iskân edildi. Ayrıca şehirde Sünni olmayanın ikameti uzunca bir müddet için yasaklandı.⁵⁷ Böylece Bağdat'ın Sünnileştirilmesi ve çıkacak isyanların önüne geçilebilmesi adına önemli bir adım atılmıştır. Toparlayacak olursak, Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasındaki siyasi antlaşmalara baktığımızda, iki devletin arasında gerçekleşen ittifakların önemli şartlarından biri Bağdat olmuştur. Yukarıda izah edildiği üzere, Bağdat'ın iktisadi, dini, coğrafi, siyasi ve askeri öneminden dolayı her iki devlet uzun yıllar Bağdat'ı elde etmek için uğraşmışlar ve birbirleriyle uzun yıllar mücadele halinde olmuşlardır. Bu çatışmalarda her iki devlet maddi açıdan ve insan kaynağı açısından hayli zarar görmüştür. Fakat bu mücadeleden en çok zarar gören, Bağdat şehri ve ahalisi olmuştur.

SONUÇ

Abbasi hilafetinin başşehri ve orta çağın en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Bağdat, İslam dünyasının en önemli bilim ve kültür merkezi idi. Bağdat, Abbasi hilafetinden sonra da bu önemini sürdürmüştür. XVI. ve XVII. yüzyıllarda coğrafi keşiflerinden sonra ve Avrupalıların Doğu'ya gelmeleriyle beraber taşıdığı önem daha da artmıştır. Bu öneminden dolayı devrin büyük ve güçlü devletleri siyasi ve iktisadi çıkarları için Bağdat'ı ele geçirmeyi çalışmışlardır.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı ve Safevi devletleri, Bağdat'ı kendi hâkimiyeti altına almaya gayret etmişlerdir. Bağdat'ı kontrol etmek isteyen her iki devlet bu amacı, gerçekleştirmek için birbirlerine karşı asırlarca süren mücadeleler vermişlerdir. XVI ve XVII. yüzyıllarda enflasyon sonucu ortaya çıkan ekonomik sıkıntıları halletmek isteyen her iki devlet için ticaret yollarının kontrol altına alınması gerekiyordu. Bu dönemde Bağdat, İpek ve baharat ticaret yollarının geçiş güzergâhında bulunmaktaydı. Ayrıca Bağdat'tan Basra Körfezi'ne açılabilmek de mümkündü. Bundan dolayı Bağdat her iki devletin çatışma alanı olmuştur.

Osmanlı ve Safevi sınırlarında bulunan Bağdat, iktisadi etkenler dışında siyasi ve askeri bakımından da önemli bir konuma sahipti. Irak'ın hâkimiyet altına alınabilmesi, Bağdat'ın kontrol altına alınabilmesiyle mümkündü. Bağdat'ı kontrol altına alan devlet ise kolayca rakibinin sınırlarını tehdit ederek askeri üstünlüğü yakalayabilirdi. Bahsedilen dini, siyasi, coğrafi ve iktisadi nedenlerden dolayı Bağdat, Safevilerin eline geçince Osmanlılar, Osmanlıların eline geçince Safeviler birbirlerinin siyasi durumunu takip

⁵⁶ BOA, MAD 14357: 32; Kâtip Çelebi, 1286: 206; Kara Çelebi-zade, 41; Naima, 1280: 381-383; Vecihi Hasan, 1137: 11.

⁵⁷ Öztuna, 1986: 345; Hammer, 1984: 221; Çabuk, 1995: 158-159.

ederek Bağdat'ı geri almak için fırsat kovalamışlardır. Bu mücadelenin yüzeyinde, her ne kadar mezhep çatışmaları görünse de temelinde iktisadi nedenler yatmaktadır. Günümüzde dahi etnik ve dini sebeplerle bölgede çıkan problemlerin temelinde, ekonomik çıkarlar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, *Salih, el-İrak Fil Tarih*, Bağdat 1983.
- Baysun, M.Cavid, "Bağdad", *İslam Ansiklopedisi Milli Eğitim Bakanlığı*, C.II, İstanbul 1979, ss. 199- 211.
- Can, Ali-Gülşinar, Şerife, "Bağdad (1831-1869)", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, Konya 2010, ss. 209- 217.
- Ali Cevâd, *Memâlik-i Osmâniyenin Târih ve Coğrafya Lüğati*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1313.
- Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. IV, Ankara 2011.
- Çabuk, Vahid, *Sultan Dördüncü Murad Han*, Sibel Yayınevi, İstanbul 1995.
- Dışcıoğlu, Yılmaz, "İrak", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C.XIII, İstanbul 1989.
- Ed-Dûri, Abdülaziz, " Bağdad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1991, ss. 425- 433.
- El- Goranî, Ali, *İmam El-Kazîm Seyîd Bağdad*, Kerbela 2010.
- El-Hamevî, Yakut b. Abdullah, *Mu'cemü'l Bûldân*, Mektebe el-Âsriye, C.I, Beyrut 1989.
- El-Ravî, Taha, *Bağdat Medîne es-Selâm*, Hindawi Matbaası, Mısır 2012.
- Hammer, Baron Joseph Von, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Tasvir Matbaası, C.IV, İstanbul 1984.
- Hizmetli, Mustafa, *Tarihte Şehir ve Pazar*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (Çev. Halil Berktaş), Eren Yayıncılık, C.I, İstanbul 2000.
- Kandemir, M.Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1989), ss. 75- 80.
- Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, Zafer-name, Süleymaniye Kütüphanesi, Arsalan Kaynaradağ Bölümü, Türkçe Yazmalar, Nr. 238/956,023.
- Kâtib Çelebi, Fezleke-i Kâtip Çelebi, C.II, İstanbul 1286.
- Kevserânî, Vecih, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, (Çev. Muhlis Canyürek), Denge Yayınları, İstanbul 1992.
- Kılıç, Remzi, *Osmanlı Yönetiminde Irak Ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX. Yüzyılda İdare Yapısı, İdeal Kültür Yayıncılık*, İstanbul 2011.
- Kılıç, Remzi, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001.
- Köprülü, Fuad, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.
- Küpeli, Özer, "İrak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *HistoryStudies/ Ortadoğu Özel Sayısı*, Ankara 2010, ss. 227- 244.
- Küpeli, Özer, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

- M. Streck, "Bağdad", İslam Anseklpedisi Milli Eğitim Bakanlığı, C.II, İstanbul 1979, ss. 195- 199.
- Maksudoğlu, Mehmet, Osmanlı Tarihi 1299-1922, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- Mehmet Halife, Tarih-i Gilmânî, (Haz. Kamil Su), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Murteza, Abdülhekim, Avraq Bağdad, Şerike Devliyelil-Tîbaâ, Qahire 2003.
- Murteza, Nazmi-zâde, Gülşen-i Hulefâ Bağdad Tarihi 762-1717, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Mustafa Naima, Naima Tarihi, Amire Matbaası, C.II, İstanbul 1280.
- Neccâr, Cemil Musa, El-İdare Osmanî Fil Vilayet Bağdad1869-1917, Mektebe Medûlî, Qahire 1991.
- Obliye, Amil, "Bağdad", Bağdad Fi Müzekerat Rihâle El-Fransîn Beyne Qrn17-20 Milâdi, (Trc. Velid Kâsıd), Dâr el-Menâhîj lil Neşir vel-Tâvziî, Amân 2009.
- Öngür, Sami, Coğrafya Sözlüğü, Maarif Basımevi, İstanbul 1959.
- Özbaran, Salih, "XVI, Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 25, İstanbul 1971, ss. 51- 72.
- Özgül, İbrahim, "Bağdat ve Basra Kalelerinin Tamirâtı ve İmar Faaliyetleri (1705 -1717)", International Journal of Social Science, Sayı 52, İstanbul 2016, ss.255- 272.
- Öztuna, Yılmaz, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, C.IX, İstanbul 1996.
- Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi, C.I, Faisal Finans Kurumu Yayını, İstanbul 1986.
- Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C. IV, İstanbul 1983.
- Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, (Haz. Murat Uraz) Neşriyat Yurdu, C.II, İstanbul 1969.
- Sami, Şemseddin, Kamus-Alam Târih ve Coğrafya Lügati, MıhranMatbaası, C.II, İstanbul 1308.
- Solakzâde, Solak-Zâde Tarihi, (Haz.Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara 1989.
- Topçular Kâtibi, Abdülkadir Efendi Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.II, Ankara 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, C.II, Baskı.5, Ankara1988.
- Ünal, Tahsin, IV. Murat ve Bağdat Seferi, Berikan Elektronik Basım Yayım, Baskı.2, Ankara 2007.
- Vecihi Hasan Efendi, Tarih, Hamidiye Kütüphanesi, Nr. 917, İstanbul 1137.
- Yüksel, Ahmet Turan, "Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticarî Yapısı ve İlişkileri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 29, Konya 2010, ss. 7-19.